

УДК 39(477.86/.87+477.83=161.2):[644.11:697.2]"
18/19"
DOI <https://doi.org/10.15407/nz2022.06.1272>

БОЙКІВСЬКА ПІЧ (БУДІВЕЛЬНІ МАТЕРІАЛИ, КОНСТРУКТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ, ТЕХНІКА І ТЕХНОЛОГІЯ СПОРУДЖЕННЯ) XIX — ПЕРША ПОЛОВИНА XX ст.

Роман РАДОВИЧ
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-1900-8948>
доктор історичних наук, старший науковий співробітник,
Інститут народознавства НАН України,
відділ історичної етнології,
проспект Свободи, 15, 79000, м. Львів, Україна
e-mail: radovychroman@gmail.com

Досліджуючи традиційне житло, серед низки типологічних ознак етнологи насамперед виділяють горизонтальне планування і систему опалення. Тому дослідження системи опалення, її окремих компонентів загалом в Україні та в її окремих етнографічних районах є надзвичайно актуальним.

Система опалення традиційного житла охоплює опалювальні пристрої (відкрите вогнище, піч, грубка, кухонна плита тощо) та пристосування для відведення диму (комини-димозбірники, димоволоки, комини-виводи та ін.). Основним опалювальним пристроєм у житлах бойків була вариста піч. У запропонованій розвідці автор ставить перед собою мету з'ясувати особливості цього опалювального пристрою (охарактеризувати будівельні матеріали, конструктивні особливості, техніку та технологію її спорудження). Об'єктом дослідження є традиційне будівництво, а предметом — система опалення (власне основний опалювальний пристрій — піч).

Методологічною основою дослідження є принцип історизму в поєднанні з елементами структурно-функціонального аналізу та використання основних методів етнологічної науки: ретроспективного, типологічного, комплексного, та аналізу, історичної реконструкції тощо. Територія дослідження охоплює усю територію Бойківщини. Хронологічні межі дослідження: XIX — перша половина XX століття.

Ключові слова: система опалення, піч, топкова камера, опічка, черинь, припічок, запічок.

Roman RADOVYCH
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-1900-8948>
Doctor of Sciences in History, Senior Researcher
of the Institute of Ethnology
of the National Academy of Sciences of Ukraine,
in the Department of Historical Ethnology,
Svobody Avenue 15, 79000, Lviv, Ukraine,
e-mail: radovychroman@gmail.com

BOIKOS` STOVE (BUILDING MATERIALS, STRUCTURAL FEATURES, ENGINEERING AND CONSTRUCTION TECHNOLOGY) XIX — FIRST HALF OF XX CENTURIES

Ethnologists, studying traditional housing, primarily distinguish horizontal planning and the heating system, among a number of typological features. Therefore, the research of the heating system, its individual components in general in Ukraine and in its individual ethnographic regions is extremely relevant.

The heating system of a traditional home includes heating devices (open hearth, stove, oven («hrubka»), kitchen stove, etc.) and devices for smoke removal (chimneys-smoke collectors, chimneys, chimneys-outputs, etc.). The main heating device in the homes of the fighters was a stove. In the proposed investigation, the author sets himself *the goal* of finding out the features of this heating device (characterizing building materials, structural features, techniques and technology of its construction).

The *object* of the study is traditional construction, and the *subject* is the heating system (actually, the main heating device — the stove).

The *methodological basis* of the research is the principle of historicism in combination with elements of structural and functional analysis and the use of the main methods of ethnological science: retrospective, typological, complex and analysis, historical reconstruction, etc.

The territory of the study covers the entire territory of Boikivshchyna. *Chronological boundaries* of the study: 19th — the first half of the 20th century.

The stove in Boikivshchyna, like everywhere else in Ukraine, was placed indoors near the entrance, in the corner, between the back and passage walls of the house. The oven hole was turned towards the long front wall. The furnace chamber — the main working part of the traditional stove — was located on a quadrangular platform, raised above the firebox — «opichchia». «Prypichok» were arranged in front of the oven hole, and «zapichok» were arranged on the side of the vault. During the construction of the furnace, various building materials were used: clay, stones, raw or burnt bricks, etc.

Keywords: Heating system, stove, furnace chamber, «opichchia», «cherin», «prypichok», «zapichok».

Вступ. Досліджуючи традиційне житло, серед низки типологічних ознак етнологи насамперед виділяють горизонтальне планування і систему опалення. На їхню думку, вивчення саме цих параметрів дає «найбільшу можливість простежити формування та розвиток типів традиційного селянського житла [...], починаючи з найдавніших будівель, відомих за археологічними матеріалами» [1, с. 230]. Тому дослідження системи опалення, її окремих компонентів загалом в Україні та в її окремих етнографічних районах є надзвичайно *актуальним*.

Система опалення традиційного житла охоплює опалювальні пристрої (відкрите вогнище, піч, грубка, кухонна плита тощо) та пристосування для відведення диму (комини-димозбірники, димоволоки, комини-виводи та ін.). Основним опалювальним пристроєм у житлах бойків була вариста піч, яку використовували для випікання хлібних виробів та варення страв. У запропонованій розвідці автор ставить перед собою *мету* з'ясувати особливості цього опалювального пристрою (охарактеризувати будівельні матеріали, конструктивні особливості, техніку та технологію її спорудження).

Об'єктом дослідження є традиційне будівництво, а *предметом* — система опалення (власне основний опалювальний пристрій — піч). *Методологічною основою* дослідження є принцип історизму в поєднанні з елементами структурно-функціонального аналізу та використання основних методів етнологічної науки: ретроспективного, типологічного, комплексного, та аналізу, історичної реконструкції тощо. *Територія дослідження* охоплює усю територію Бойківщини (з прибойківським (бойківським) Підгір'ям¹ включно). *Хронологічні межі* дослідження: ХІХ — перша половина ХХ століття.

¹ Прибойківським (бойківським) Підгір'ям дослідники номінують територію, обмежену підніжжям гір Карпат на південному заході, р. Дністер на північному сході, нижньою течією р. Бистриці на сході та підгірською течією верхнього Дністра на заході в районі Самбора [2, с. 261—262]. Етнографічний статус зазначеної території на сьогодні до кінця не з'ясований. У той час, коли одні учені (С. Макарчук) вважають його «невеликим етнографічним районом» («прикарпатським етнографічним підрайоном») [2, с. 256, 261], інші (М. Глушко) — заперечують його окремішність ([3, с. 299—318], проте не пропонують чіткого розуміння етнографічного статусу цієї території, зокрема приналежності до суміжних етнографічних районів Бойківщини чи Опілля.

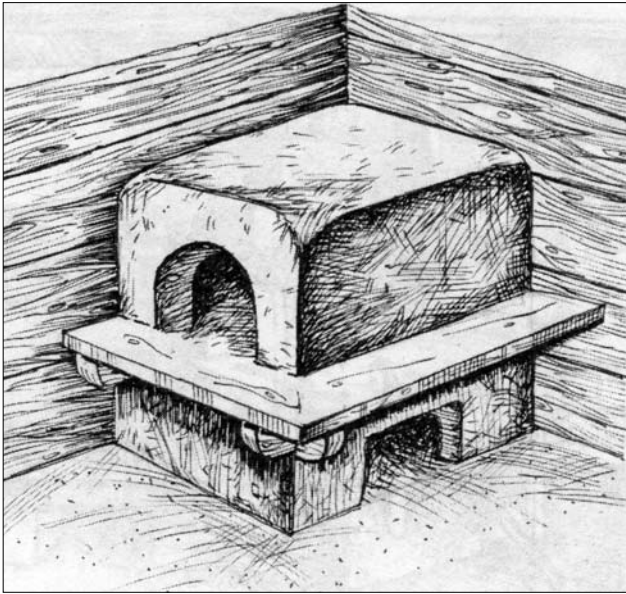
Бойківська піч, як і система опалення цього етнографічного регіону загалом, ніколи не була предметом спеціального зацікавлення учених. Окремі, доволі скупі відомості містять джерела та література кінця ХІХ — початку ХХІ ст. [4; 5; 6; 7; 8], тому джерельною базою роботи в основному є польові матеріали автора, зібрані у селах Бойківщини впродовж експедицій (1987—2020 рр.)².

Основна частина. У житлах бойків основним опалювальним пристроєм була так звана вариста піч, яку використовували для випікання хлібних виробів та варення страв. Як відзначають учені, використання варистої печі як основного опалювального пристрою є важливою типологічною рисою традиційного українського (як і усього східнослов'янського [10, с. 252]) житлобудівництва загалом [11, с. 125].

Конструкція варистої печі дає змогу під час її експлуатації поєднувати дві надзвичайно важливі для життєзабезпечення людини функції: опалення житлового приміщення та приготування їжі шляхом термічної обробки (печіння, варіння, смаження, сушіння тощо) [11, с. 125]. Водночас піч виконувала й інші (додаткові) функції: вона частково освітлювала приміщення, була місцем для снання, відпочинку (верхня черинь, запічок), тут лікували хворих, сушили зерно, дрова, лучиво, лікарські трави, під піччю у зимовий період утримували домашню птицю тощо³.

² У тексті для позначення адміністративних одиниць будемо використовувати скорочення (відповідно до адміністративного поділу до реформи 2021 р.): Львівська область — Львів., Сколівський р-н — Скол. Старосамбірський р-н — Стар., Самбірський р-н — Сам., Дрогобицький р-н — Дрог., Турківський р-н — Тур., Жидачівський р-н — Жид., Стрийський р-н — Стрий., Івано-Франківська обл. — ІФ, Калуський р-н — Кал., Долинський р-н — Дол., Рожнятівський р-н — Рож., Богородчанський р-н — Бог., Закарпатська обл. — Зак., Великоберезнівський р-н — Вел., Воловецький р-н — Вол., Міжгірський р-н — Між., колишній Ліський повіт (територія нинішньої Польщі) — Ліс., колишній Утрицький повіт (територія нинішньої Польщі) — Уст.

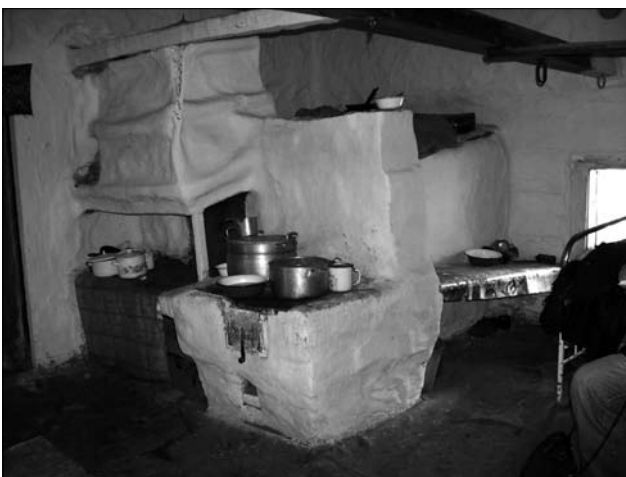
³ На Бойківщині ще у другій половині ХІХ — на початку ХХ ст. переважали хати, опалювані по-чорному, тобто у яких опалювальним пристроєм була курна піч (без жодних пристосувань для відведення диму). Хоча тут уже з середини — першої чверті ХІХ ст. (а місцями, можливо, й з кінця ХVІІІ — початку ХІХ ст.) спостерігаються першопочатки процесу ліквідації опалення по-чорному, проте це зазвичай стосується підгірських місцевостей, сіл, наближених до містечок, чи тих, де розвивалися нафтові

Іл. 1. Курна піч у с. Галівка Старосамбірського р-ну Львівської обл. (за матеріалами М. Зубрицького)

Іл. 2. Курна піч (на дерев'яному опіччі); с. Люта Великоберезнянського р-ну Закарпатської обл.

Іл. 3. Піч на монолітному опіччі; с. Вишків Долинського р-ну Івано-Франківської обл.

На Бойківщині, як і скрізь в Україні [12, с. 104], «піч» («пед», «печ», «п'єц») розташовували біля входу, в куті, між тильною і сінешньою стінами хати. Пічний отвір повертали у бік довгої фасадної стіни. Такий варіант розташування печі належить до загальноукраїнського (він є пануючим на всьому її просторі: від Північного Дніця до західних схилів Карпат) [10, с. 224]. Поширений він також на усій території Білорусі, а також у західних областях Росії (колишніх Смоленській, Великолукській, Псковській і південно-західних частинах Новгородської і Ленінградської областей) [10, с. 224]. Відповідно до даних археології таке розташування печі у східнослов'янському будівництві лісостепової зони набуло поширення, починаючи з X ст., а у XII—XIII ст. цей варіант став тут переважаючим [13, с. 139—140]. Щоправда, на південно-західних окраїнах Бойківщини та на бойківсько-лемківському пограниччі у Великоберезнянському р-ні (Зак.), у деяких південно-західних селах (Галівка, Мшанець) Старосамбірського р-ну (Львів.) [4, с. 484—485; 5, с. 103] траплялись печі лемківського типу: з челюстями, повернутими у бік причілка хати (іл. 1). Оригінальний варіант печі зі с. Гукливей (Вол.) експонується у Закарпатському скансені. У зазначеному випадку зовнішній кут печі зрізаний і, власне, у цій площині влаштована топкова камера, яка орієнтована по діагоналі печі та повернута челюстями у бік покуті.

Як і в інших регіонах України, на Бойківщині топкова камера — основна робоча частина традиційної варистої печі розташовувалася на піднятій над долівкою чотирикутній платформі — опіччі. Цю платформу робили дерев'яною (іл. 2) чи монолітною (іл. 3). Опіччя завершувалося вибитим із глини (чи спорудженим з інших матеріалів) черенем — головною робочою поверхнею печі. Перед пічним отвором влаштовували припічок, а збоку від склепіння — запічок. При напівкурному опаленні над устям печі монтували комин-димозбірник, обладнаний стіновим або стелевим каналом-димоволоком, крізь які дим виходив за межі житлового приміщення. Коли ж хата опалювалась по-білому, у сінях чи на горищі споруджували комин-вивід через який дим попадав понад дах за межі будівлі.

промисли. Інтенсивний процес ліквідації курної системи в житлах бойків проходив у проміжку між Першою і Другою світовими війнами [9, с. 529—530].

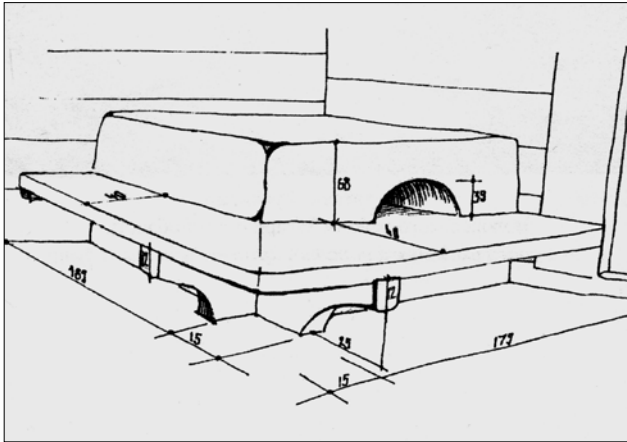
Давні печі в оселях бойків вирізнялися значними розмірами, на чому неодноразово наголошували дослідники. Відповідно до джерельних матеріалів у кінці XIX — на початку XX ст. піч робили дуже великою, вона займала приблизно $\frac{1}{4}$ частину житлового приміщення. Скажімо, загальні розміри печей (з припічком і запічком) були такими: 1,8 x 2,02 м (хата середини XIX ст. зі с. Мшанець Стар.) [4, с. 485—486]; 2,19 x 2,29 м (хата кінця XIX ст. зі с. Либохора Тур.); 2,1 x 1,77 м (хата 1861 р. зі с. Витвиця Дол.). Загальні розміри печі (без запічка) у хаті 1906 р. зі с. Люта (Вел.) становили 1,59 x 1,72 м. Приблизно такими ж за розмірами були печі на бойківському Підгір'ї: 2,03 x 1,7 м (с. Вістове Кал.), 1,77 x 1,97 (с. Нигівці Кал.), 1,7 м x 1,91 м (с. Гуменів Кал.), 2,19 x 2,39 м (с. Сілець Дрог.), 1,95 x 2 м (с. Сілець Дрог.), 1,85 x 2,28 м (с. Лішня Дрог.), 1,95 x 2,5 м (с. Опака Дрог.). Загальні розміри печі (без запічка) у хаті другої половини XVIII — початку XIX ст. зі с. Монастирець (Жид.) становили 1,5 x 2,1 м.

Процес спорудження печі включав декілька етапів. Топку — основну робочу частину, як і в інших регіонах України [1, с. 233], монтували на чотирикутній платформі, піднятій над поверхнею долівки. Властиво, будівництво печі починалось із цієї платформи (опіччя). На території Бойківщини зафіксовано декілька варіантів влаштування опіччя, відмінних у конструктивному відношенні, застосуванні будівельних матеріалів, технології будівництва. Проте не зважаючи на відмінну конструкцію, одним із важливих показників була його висота — від долівки хати до верхньої площини черені. Ця величина мала важливе значення під час обслуговування варистої печі у процесі її функціонування [11, с. 131]. Зазначений показник у бойківських печах не був стабільним, а переважно коливався у межах 60—90 см. Скажімо, за твердженням етнофорів висота опіччя (до верху череня) сягала: 70 см (с. Саджава Бог.), 80 см (с. Хмелівка Бог.), 90 см (с. Глибока Бог.), 70—80 см (с. Богрівка Бог.). Приблизно така висота опіччя фігурує й у джерельних матеріалах: 58 см (хата середини XIX ст. у с. Мшанець Стар. [4, с. 485—486]), 60—65 см (с. Буковець Вол. [14, с. 261]), 85—90 (с. Жукотин Тур. [6, с. 66]). Це ж підтверджують й обмірні матеріали: 57 см (піч у хаті 1906 р. зі с. Люта Вел.), 65 см (с. Тур'є Стар.),

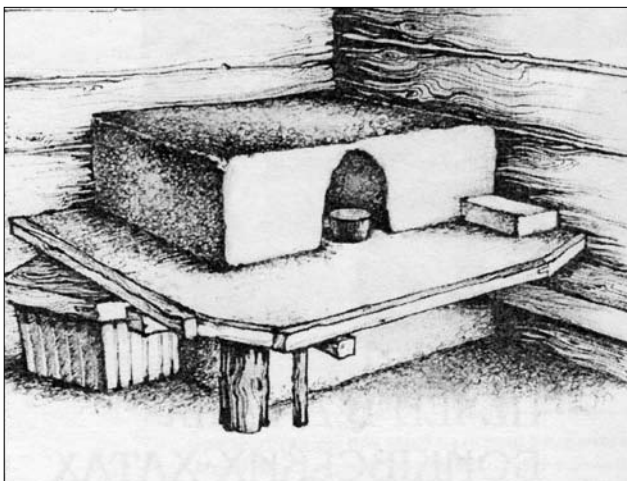
70 см (с. Недільня Стар.), 71 см (піч у хаті 1861 р. зі с. Витвиця Дол.). Щоправда, у с. Глибока (Бог.) респонденти наголошують, що ця висота максимум сягала 90 см. Це ж торкається й прибойківського Підгір'я: 78 см (с. Манява Бог.), 85 см (с. Вістове Кал.), 65 см (с. Мислів Кал.), 68 см (с. Нигівці Кал.), 84 см (с. Гуменів Кал.), 76 см (с. Сілець Дрог.), 75 см (с. Сілець Дрог.), 68 см (с. Лішня Дрог.), 85 см (с. Лисятичі Стрий.), 78 см (с. Подорожне Жид.). На думку Р. Сілецького, це зумовлено тим, що у будівельній практиці висота платформи печі визначалася відповідним зростом господині, оптимальною вважалася висота до пояса [1, с. 233—234]. Це підтверджують і матеріали, зібрані на у деяких селах Бойківщини. Зокрема у селі Сушиця (Стар.) — «припічок йшов по господині», у селі Велика Сушиця (Стар.) — «господині по пас». Така висота «ватри» забезпечувала найбільш зручні умови обслуговування печі [1, с. 235].

Опічки могли бути дерев'яними (зрубної чи каркасної конструкції) або монолітними (глинобитними, мурованими з каменя, цегли-сирцю та ін.). На теренах Бойківщини респонденти старших вікових груп давнішим вважають дерев'яні опічки. Такі опічки, збудовані «на дерев'яній підставці, виконаній з грубих балок», за даними Романа Рейнфусса, превалювали тут ще у кінці 1930-х рр. [15, с. 32]. Їх, зазвичай, споруджував майстер, який зводив зруб, уже в процесі монтування стін.

Зрубні опічки широко побутували на західній Бойківщині. Вони відомі у сс. Боберка, Либохора, Жукотин, Кіндратів (Тур.), Мшанець (Стар.), Орявчик, Либохора (Скол.), Рекіти, Річка, Пилипець (Між.), Гукливий (Вол.), Гусний, Люта (Вел.) та ін. (іл. 4, 5). Траплялись вони й на сході, переважно на бойківсько-покутському та бойківсько-гуцульському пограниччях (Бог.) [16, арк. 12]. Під час спорудження такого опічка у куті між пороговою і тильною стінами встановлювали зруб-двостінок, який монтували з двох високих пластин (сс. Люта, Гусний Вел.; Рекіти Між., Либохора Тур.). У зовнішньому куті пластини з'єднували у простий замок, а їх краї (заокруглені у нижній частині) консольно випускали, другі ж їх кінці зарубували у відповідні стіни (тильну та порогову). Вехні частини цих кінців (одного чи двох) виходили назовні стін хати, де їх заклинювали вертикальним (рідше — горизонтальним) кілком. Інколи

Іл. 4. Курна піч на зрубному опіччі; с. Либохора Турківського р-ну Львівської обл. (за А. Данилюком)

Іл. 5. Курна піч на зрубному опіччі; с. Либохора Турківського р-ну Львівської обл. (за А. Данилюком)

(сс. Либохора Тур., Гукливій Вол.) замість високих пластин зруб складали з кількох (2—3-х) тонших вінців. Перед пічним отвором споруджували «припічок» («припечок»; на півдні — «кут»: сс. Пилипець Між., Розтока Нижня Вол.), збоку — «запічок» («запечок», «припічок»). Припічками були товсті (5—6 см) дошки чи пластини (10—12 см), закріплені стаціонарно попри стінки печі на консольних випусках опіччя (які не становили в конструктивному сенсі єдиного цілого з черінню). Слід відзначити, що інколи у печах стаціонарного запічка могло не бути (с. Люта Вел., Торунь Між.). У такому разі його функцію виконувала приставна мобільна лава.

Зрубні опічки могли бути порожнистими всередині (підпіччя використовували для господарських потреб) або заповнені землею камінням тощо. Ось як описує спорудження зрубного (порожнистого) опіч-

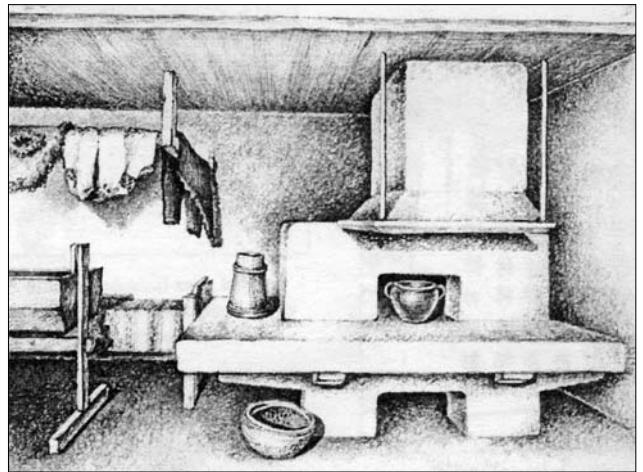
чя у хаті Андрія Гули (с. Мшанець Стар.) М. Зубрицький: «Коли входимо до хижі на ліву руку, зараз по правій руці стоїть піч, оперта о дві стіни в углі. Її вбивають так: зав'язують обруби, то є кладуть дерево одно на друге так, як на будинок від одної і другої стіни, на кінці роблять карби і ними ссилують дерево. Ввійшовши до хижі, побачимо під печею при самій землі отвір, який називають «потачом»; там сидять кури. Щоби зробити на потач місце, кладуть на обруби дошки (обруби бувають на 58 цм високі, майже так само високий потач), аби там глина не падала, а в обрубі протинають отвір... По при піч установлені дві дошки на 58 цм, високо від землі. Дошка від дверей називається «запічок», а перед отвором печі «припічок» і обі сходять ся в углі печі, що виходить на хижу... Запічок трохи нижший від припічка. У Андрія Гули розмір припічка 180 х 50 цм...» [4, с. 485—486]. Подібний опис порожнистого опіччя подав В. Кобільник зі с. Жукотин (Тур.): «На землі роблять під піч в'язання з дерева. Два його боки є з брусів, два другі це кут хижі. В'яжуть в замки й углі. Так роблять в'язання з трьох, чотирьох брусів, щоби сягало до висоти 70—75 см. На останнім брусі зіставляють поза вуглами випуски брусів, великі на 30 см, щоби на них оперти дошку на «припічок» і «запічок». На верху в'язання роблять стелю з дошок, а під сподом зістає місце зв[ане] «під пічов», або «куріча кучка». Стелю зверху, припічок і запічок, покривають верствою глини, грубістю біля 15 см» [6, с. 66]. Порожністі опічки, у яких зруб перекривали стелею, траплялись і в інших населених пунктах (сс. Либохора Тур., Люта Вел.). Скажімо, у с. Люта інколи «зав'язували два дерева (пластини. — Р. Р.), на них накладали повалу з дерева», а вже по цьому з глини вбивали «ватру». Вхідний отвір у таке підпіччя зазвичай влаштовували під припічком, рідше — під запічком (курна піч у хаті 1812 р. зі с. Либохора Тур.⁴).

В описаних випадках опіччя було порожнисте. Проте нерідко його заповнювали глиною (сс. Либохора, Боберка Тур.; Люта Вел.). Скажімо, у с. Боберка (Тур.) влаштовуючи піч, спершу у відповідному куті споруджували зрубчик («засиляли дерево»), який «довбеньками всередині набивали глиною». У зовнішньому куті верхні вінці консольно випускали:

⁴ Рисунок цієї печі подала Т. Кіщук [17, с. 1282].

на них опирались дошки, що tworили запічок і припічок. А ось як, відповідно до польових матеріалів Є. Гайової, споруджували зрубний опічок у Великоберезнянському р-ні (бойківсько-лемківське пограниччя): «Щоб закласти основу печі, з двох сторін «зарізували в стіну дерево», «заstrублювали» (скріплювали) на куті, заклинюючи кінець, що виходив у сінешню стіну («аби си ни витігало»), і починали товчкою бити ватру — нижню частину п'єцу. Коли повністю була заповнена основа печі, ватру, де буде розкладатись вогонь, викладали товченим пласким камінням, «але таким, яке збирали на поверхні землі — сухим; бо те, що перебувало в воді — від нагрівання лопалося» [18, с. 242]. Піч подібної конструкції ми зафіксували й у хаті 1906 р. в с. Люта (Вел.). У згаданому випадку опіччя представляє собою невеличкий (1,59 x 1,72 м) зруб-двостінок, складений із двох високих (57 см) пластин, внутрішня порожнина якого заповнена каменем та глиною. У зовнішньому куті печі, з фасадного боку, фігурно затесаний край пластини, винесений на ширину припічка (52 см). Сам припічок змонтований з широкої пластини. Із зовнішнього краю він обмежений бортиком-брусом (8 x 10 см), який одним краєм зарубаний у винос пластини, а другим (як і край дощок припічка) — у порогову стіну. Запічок становить приставна лава, оперта на два обрізки колод. У зовнішньому куті (між припічком і запічком) вмонтована кам'яна «плита», оперта на підмурок з дрібнішого каміння. Печі на зрубних опічках давніше споруджували й на прибойківському Підгір'ї. Скажімо, основу печі у с. Лішня (Дрог.) становив зруб-двостінок, складений із двох вінців. Вздовж приміщення, на стінці зрубу та при тильній стіні хати прилаштовували ще по одній деревині, краї яких виступали поза зруб на 40 см. Аналогічним способом два дерева з виступами поза зруб встановлювали й у поперечному напрямку. Порожнину між стінами хати і зрубом заповнювали вбитою глиною, а «дно» змащували глиняним розчином. На випусках верхніх вінців влаштовували припічок і запічок з дощок завтовшки 12 см. Припічок мастили товстим (8 см) шаром глини.

Широке розповсюдження в оселях бойків мали також дерев'яні опічки іншої конструкції, які можна означити як каркасні (іл 6). У такому разі в зовнішньому куті майбутньої печі в землю вкопува-

Іл. 6. Піч на опічці каркасної конструкції; с. Мшанець Старосамбірського р-ну Львівської обл. (за А. Данилюком)

Іл. 7. Чотири камені — основа каркасу опіччя; с. Хмелівка Богородчанського р-ну Івано-Франківської обл.

ли дерев'яний стовпчик — «стовпок» («слупок») чи камінь (інколи їх могло бути 3—4) (іл. 7), на який опирали дві перекардини («підвалини», «підвалинки», «підпечини», «підпечені», «дерева», «ярмину»). У зовнішньому куті (на «стовпку») «підвалини» зв'язували врубкою, а другі їхні кінці зарубували відповідно у тильну і порогову стіни. Ці кінці часто виступали поза зовнішню стіну приміщення, де їх для міцності заклинювали вертикальним кілком. У зовнішньому куті печі краї «ярмини» (місцями їх називали «коники»: с. Гута Бог.) консольно випускали. На «ярмину» настеляли дерев'яну стелю («подок», «поденок», «мосток», «пленички»), а на її консольні випуски укладали дошки припічка і запічка.

Опічки, опорою яких був кутовий камінь, більше поширювались на сході Бойківщини. Скажімо, у с. Саджава (Бог.) опіччя споруджували так: «Як

будували печ, в [зовнішньому] куті [майбутньої печі] в землю вкопували камінь (його називали барометний камінь: як мав бути дощ, то сей камінь знизу мокрів). На нього вкладали ярмину — два бруси, зав'язані в куті [в замок] і зарубані в стіни (порогову і тильну. — Р. Р.). На ярмину клали подок з опілків (обаполів. — Р. Р.) дубового дерева або з трепети чи берези. На подок насипали трийцять сантиметрів землі (земля — кремєниця (жовто-бурого кольору): як копаєш — вона кришиться грудками) — се дно (черінь. — Р. Р.). [Відстань] від землі до верху дна — сімдесят сантиметрів». Піч, оперту на опічок такої конструкції нам довелося обстежити у хаті 1861 р. зі с. Витвиця (Дол.). У зазначеному випадку, на кутовий камінь, який виступає над поверхнею долівки на 37 см, оперта «ярмина», складена з двох перехрещених брусів (24 x 17 см). У місці перехрещення (у зовнішньому куті) бруси з'єднані у простий замок, їхні кінці консольно виступають. У нижній частині консольні виноси фігурно вирізані у вигляді чотирьох сходинок, довжина яких зменшується з просуванням униз (подібно, як у гуцульських печах). Другі кінці брусів зарубані у відповідні стіни (тьільну і порогову). Із внутрішнього боку у верхній частині переднього (з боку припічка) бруса вибраний зазубень (четверть), завглибшки 7 см. На цей зазубень оперті дошки завтовшки 7 см («мосток»); другі їх кінці заходять у паз, вибраний у тильній стіні хати. На «подку» — вбитий шар глини — «дно» печі Загальна висота опічка (від долівки до верху черені) — 71 см. Припічок і запічок становлять пластини товщиною 16 см і шириною 44 см (зовнішній кут на ньому стику заокруглений). Загальні розміри опічка (з припічком і запічком) — 2,10 x 1,77 м. Подібні печі побутували й у с. Липа (Дол.): на кутовому камені зарубували перехресні бруси (другі їх кінці запускали у відповідні стіни), на них вкладали «поденок» (настил з дерева). Таку ж конструкцію мали печі й у с. Петранка (Рож.): два перехрещені бруси («підвалини») оперті на кутовий камінь, на «підвалинах» — настил з дерева, а по цьому — черінь («ватра»), вибита з глини. З двох зовнішніх боків підпіччя обкладали дрібнішим камінням (але в підпіччі з одного боку «лишали отвір для курей»). Інколи для укріплення конструкції, крім кутового, під «підвалинами» печі приміщали ще по одному каменю (при по-

роговій і тильній стінах): «Піч робили 180 x 180 см. Було так, що клали тільки оден камінь під кут, а було, що клали три камені. На [кутовому] камені в'єзали бруси; краї брусів задовбували в стіну. Підопечині [опічок] — все камінь і дерево — до глиняного дна (черені. — Р. Р.). На бруси стелили дерево і вбивали глину 20 см» (с. Глибока Бог.). Так споруджували опічка й у с. Вишків (Дол.): «Піч робили. Ложили три камені, на них клали мосток (зв'язували в замок (на кутовому камені. — Р. Р.) і в стіни [зарубували другі кінці] і настеляли дерево. Зверху набивали глини».

На усій території Бойківщини (особливо у центральній її частині) опорою «підпечині» міг бути дерев'яний стовпець (с. Либохора, Верхня Рожанка Скол.; Недільня Стар.; Гута [19, s. 121] Бог., Ясень Рож. та ін.): «В куті був стовпок з дерева, на нього спирали дві перекладини, на них — настил з дерева, по настилі — ватра з глини» (с. Либохора Скол.); «[Опічок] робили з дерева, припічок — також був з дерева. [Опічок влаштували]: в куті ставили дерев'яний стовпок» на ньому сходили кінці двох перекладин, по тому — настил з плениць. По пшеничках з глини робили ватру» (с. Верхня Рожанка Скол.).

Підпечини могли опиратись і на чотири опори. Зокрема у хаті початку ХХ ст. зі с. Мшанець (Стар.) по чотирьох кутах печі встановлено чотири «стовпки». На них вкладали прямокутна рама з чотирьох «дерев», зв'язаних по кутах в «простий вугол»; зовнішні кінці «дерев» консольно випущені (на них змонтовані припічок та запічок). По «деревах» настелена «повала» з тесаних «бальків», по якій ішов шар вбитої глини⁵. Такі ж печі, оперті на чотири «стовпки», побутували й у с. Недільня (Стар.)⁶. Подібну інформацію одержуємо й у деяких інших населених пунктах: «Як робили піч, клали чотири кімені, на них — підвалинки (то — підпечини), а на то — дошки... і вже будує... Зверху — двайцять сантиметрів глини — ватра» (с. Хмелівка Бог.); «Піч робили ше так: на штири камені — перекладини, на них — дошки і глина» (с. Лукавиця

⁵ Піч експонується у Музеї народної архітектури та побуту у Львові (хата початку ХХ ст. зі с. Мшанець Стар.).

⁶ Зап. автором 17.06.1998 р. у с. Недільня Старосамбірського р-ну Львівської обл. від Піхоцького Станіслава Васильовича, 1906 р. н. Старосамбірщина.

Бог.). Подібні опічки у давніших печах робили і на прибойківському Підгір'ї. Зокрема у с. Старе Село (Дрог.) траплялись опіччя «на штандарах»: у землю по кутах майбутньої печі вкопували чотири обрізки дубових колод (над поверхнею землі вони виступали приблизно на 0,5 м), на них укладали два паралельні бруси, які зв'язували двома поперечками, а зверху останніх стелили дошки («підлогу печі»). Опічки, оперті на стовпці траплялись й у сс. Доржів (Дрог.) [20, арк. 2], Мислів (Кал.) [21, арк. 9] тощо.

Ширина припічка (як у зрубних, так і каркасних опічках) коливалась у межах 40—50 см (40 см: хата кінця ХІХ ст. зі с. Либохора Тур.; 44 см: хата 1861 р. зі с. Витвиця Дол.; 52 см: хата 1906 р. зі с. Люта Вел.; 50 см: хата середини ХІХ ст. зі с. Мшанець Стар. [4, с. 484—485]). Приблизно такою ж вона була й на прибойківському Підгір'ї: 50 см (сс. Вістове Кал., Монастирець Жид.), 52 см (с. Лішня Дорог.), 60 см (с. Манява Бог.). Запічок переважно був такої ж ширини. Слід наголосити, що верхня площина припічка зазвичай була розташованій на одному рівні з черінню печі: «В хаті було дві кімнати, долішня, де стояла глиняна піч, при ній припічок і запічок; припічок із дерев'яних брусів, грубо накладених убитою глиною, так, аби його поверхня була рівною з дном печі, а запічок із грубих дерев'яних дощок...» (с. Нгуєвичі Дрог.) [22, с. 244]; «Стелю [над опічком] зверху, припічок і запічок, покривають верствою глини, грубістю біля 15 см» (с. Жукотин Тур.) [6, с. 66]. Щоправда, запічок міг бути й дещо нижчим: «Запічок трохи нижший від припічка» (с. Мшанець Стар.) [4, с. 484—485]. Траплялось, що припічок (а часто й запічок) змащували тоншим (1—3 см) шаром глини, а інколи зовсім не мастили (с. Люта Бер.). Подекуди зі зовнішнього боку «припічки» обводили невисоким (10—12 см) бортиком — брусом (сс. Либохора Тур., Люта Вел., Гукливий Вол.). В окремих випадках (сс. Гукливий, Либохора) зовнішній кут бортика був зрізаний, унаслідок закріплення тут спеціальної вставки (подібно, як у гуцульських опічках). Описуючи бойківські печі, Т. Кіщук зазначає, що «торцева сторона печі закріплювалась торцевою дошкою (очевидно мається на увазі запічок? — Р. Р.)», а «кут з'єднання припічка з запічком був конструктивно зрізаний таким чином, що утворювались два кути по 110—115°» [7, с. 167]. Проте, відповідно до наших матеріалів, печі,

опічки яких були обведені високими (25—30 см) облогами («прибоками») траплялись лише на південно-східних окраїнах Бойківщини (власне на бойківсько-покутському та бойківсько-гуцульському пограниччях) у Богородчанському р-ні. В такому разі, як і в гуцульських печах, глиняне заповнення припічка і запічка становили єдине ціле з черінню (сс. Манява [16, арк. 12], Гута Бог.).

Монолітні опічки у давніших печах вибивали з глини (сс. Присліп [18, с. 265] Між., Люта Вел., Буковець, Розтока Вол. Зак; сс. Ілемня, Красне Рож., Яблунька, Лукавиця, Саджава Бог. ІФ; Ялинкувате Скол. Львів. та ін.). На теренах Карпат їх почали споруджувати з кінця ХІХ ст. [23, с. 126]. Місцями (с. Лукавиця Бог.) респонденти відзначають, що глинобитні опічки замінили більш давні дерев'яні: «Від землі (долівки. — Р. Р.) до дна (череня. — Р. Р.) печі йшла бита глина, але колись то робили з дерева». Для влаштування глинобитного опіччя («фундаменту печі») в кутку житлового приміщення між пороговою і тильною стінами споруджували опалубку (встановлювали два міцні дерев'яні щити), яка разом зі стінами утворювала своєрідну скриню. Всередину опалубки шарами засипали глину та вибивали її: «Робили з дощок таке укріплення і там глину сипали, потім били довбнями» (с. Присліп Між.) [18, с. 265]; «Ставили опалубку і вибивали мокру глину довбнями» (с. Ілемня Рож.). Детальний опис спорудження печі на монолітному опічку («царку») у с. Буковець (Вол. Зак.) подав М. Парлага: «Піч «били» (споруджували) в усіх давніх, у тому числі й курних хатах, у правій чи лівій закутині хати біля нижніх дверей. У цій закутині дошками відгородили «царок», розмірами 1,60 x 1,40 x 1,20 м. Царок засипали чистою глиною, розрівнювали і поливали її водою і збивали довбенками. Коли був збитий слой (шар) заввишки 60—65 см [приступали до спорудження топкової камери]... Припічок приладнували перед отвором (челюстю) печі по ширині. З двох країв підмуровували стінки, заввишки 40 см, клали на них «мостини» (не товсті розколені кругляки), товсто змащували глиняним розтвором і припічок був готовий... Запічок робили як припічок, але по довжині печі [...] Це потрібно було приладити припічок і запічок. Припічок приладнували перед отвором (челюстю) печі по ширині. З двох країв підмуровували стінки, заввишки 40 см, клали на них «мости-

ни» (не товсті розколені кругляки), товсто змащували глиняним розтвором і припічок був готовий... Запічок робили, як припічок, але по довжині печі...» [14, с. 269]. У селі Велика Сушиця (Стар.) основу печі (платформу) «вибивали» з глиносолом'яних вальків (їх вкладали і притрамбовували). Під «припічком» влаштовували неглибоку нішу — «підприпічок» [24, с. 194]. Вибиті з глини опічки побутовали й на прибойківському Підгір'ї (сс. Доброгастів Дрог., Подорожне Стрий. тощо).

Місцями на Бойківщині (сс. Липовиця Рож.; Верхня Яблунька, Дністрик Дубовий Тур.; Тисовиця, Тур'я, Стара Ропа, Спас Стар. та ін.), як і на прибойківському Підгір'ї (сс. Голобутів, Добріляни Стрий.), під час спорудження монолітного опіччя використовували каміння. У селі Стара Ропа (Стар.) із каменя мурували два зовнішні «борти» опіччя, а внутрішню порожнину заповнювали глиною, яку вбивали [24, с. 194]. Знову ж, у селі Спас (Стар.) стінки опіччя мурували з каменя на глиняному розчині, а простір всередині заповнювали «шутром». По цьому йшла глина [24, с. 194]. Подібні опіччя траплялись й у с. Липовиця (Рож.): *«Як робили піч, низ був з каменя. З каменя вимуровали два бортики, а всередину насипали дрібного каменя. А потім — глина... під ватру — біла глина»*. У деяких населених пунктах (сс. Тур'є, Тисовиця Стар.; Дністрик Дубовий, Верхня Яблунька Тур.) опіччя суцільно вимуровували з каміння: *«До ватри — викладали камінь на масній глині. До глини додавали троха соли — вона ліпше випаює»* (с. Тур'є Стар.) [24, с. 194].

Після Першої світової війни під час спорудження опічків зрідка почали використовувати сиру цеглу — «сирець» (сс. Дністрик Дубовий Тур., Сеничів Дол., Саджава Бог.), а інколи й з «саман» (с. Голятин Між.): *«Низ печі робили з сирцю. До глини мішали січку соломи — це на низ»* (с. Сеничів). У с. Саджава (Бог.) опічок споруджували по-іншому: *«Дві [паралельні] стінки, високі сімдесят сантиметрів, викладали з саману, по тому — подок (настил. — Р. Р.) робили з дубового дерева»*. Як зазначав В. Кобільник (1937 р.): *«Тепер будують муровані печі; нижчу частку до горнила з каміння або цегли, склепіння й комин до стелі з цегли»* [6, с. 66].

Як уже відзначалося, вільний простір під піччю («підпіччя», «підпечині») як у зрубних порожнистих, так і в каркасних, опертих на камінь чи стов-

пець опічках, використовували для господарських потреб — зазвичай тут взимку утримували домашню птицю — курей (сс. Верхня Яблунька, Жукотин Тур.; Мшанець Стар., Витвиця Дол., Глибока. Лукавиця, Пороги, Бугрівка Бог.): *«Ввійшовши до хижі, побачимо під печею при самій землі отвір, який називають «потачом»; там сидять кури»* (с. Мшанець) [4, с. 484—485]; *«...а під сподом зістає місце зв[ане] «під пічов», або «куріча кучка»* (с. Жукотин) [6, с. 66]. У тому разі, коли опічок був монолітний чи зрубний, заповнений усередині глиною, курей утримували під припічком («підприпічок», «підкут», «царок») (сс. Тисовиця Стар., Розтоки Вол., Вишків Дол., Саджава Бог.): *«Під кутом був царок, там були кури»* (с. Розтоки). Під запічком зберігали картоплю. Інколи тут для неї викопували неглибоку яму: *«У підпічці була яма на бульбу»* (с. Плав'є Скол.). Інколи частину припічка чи запічка використовували для зберігання дров, проте, як зазначають респонденти, давніше дрова поміщали на «гредах».

Як монолітні, так і дерев'яні опічки завершувались влаштуванням черені («ватра», «дно», «спід») — основної робочої поверхні печі (на якій розкладали вогнище). У монолітних опічках функцію «ватри» відігравала верхня їх частина, у дерев'яних — товщина черені коливалась у межах 15—30 см (15 см: с. Жукотин [6, с. 66] Тур.; 20 см: сс. Глибока, Хмелівка Бог., Витвиця Дол.; 30 см: с. Саджава Бог.). Здебільшого її вбивали з глини: сс. Мшанець [4, с. 484—485], Недільня (Стар.); Жукотин [6, с. 66], Лопушанка (Тур.); Либохора, Верхня Рожанка (Скол.); Витвиця, Вишків (Дол.); Ілемня (Рож.); Хмелівка, Лукавиця, Глибока (Бог.); Буковець [14, с. 269] (Вол.); Люта (Вел.) та ін. У монолітних опічках, які заповнювали дрібним камінням («шутром»), «ватру» теж «шарували» (мастили) глиною: сс. Ілемня, Липовиця (Рож.); Спас [24, с. 194] (Стар.). На дерев'яних «подках» під верхній шар глини також часто укладали дрібне каміння (сс. Тухля Скол., Пилипець Між., Липовиця Рож.), а місцями ще й біте скло (*«Перше троха глини... клали камінь, потім біте скло (аби добре пеклося), по тому мастили глинов»*: с. Яблунька Бог.) чи кераміку (*«На ватру давали скло, биті горшки»*: с. Дністрик Дубовий Тур.). Іноді до глини додавали солі: *«До глини додавали троха соли — вона ліпше випаює»* (с. Тур'є Стар.). Водночас

респонденти відзначають, що для влаштування черені використовували спеціальні глини. Скажімо у с. Пилипець (Між.) брали «червону масну глину — чилиницю». Подібно й с. Крушельниця (Скол.) використовували «червону глину» («вона як засохне, то така, як залізо»). У с. Липовиця (Рож.) «під ватру» ішла «біла глина». Знову ж, у с. Саджава (Бог.) для влаштування «дна» на дерев'яній «подок» насипали і вбивали «кременицю» — глину жовто-бурого кольору («як копаєш — кремениці кришиться грудками»). Це ж торкається й каміння. Скажімо, у с. Пилипець (Між.) «ватру низу викладали рініками (той камінь довго держит температуру)». На Великоберезнянщині «ватру, де буде розкладатись вогонь, викладали товченим пласким камінням, «але таким, яке збирали на поверхні землі — сухим; бо те, що перебувало в воді — від нагрівання лопалося» [18, с. 242]. У с. Хитар (Скол.) глину черені викладали «плитками каменя на глині, а зверху шарували глинов». У другій чверті ХХ ст. для монтування черені часто уже використовували випалену цеглу: «Ватра... Перше (на дно) давали пісок, а зверху — цеглу» (с. Тухля Скол.) У новіших печах зі с. Пилипець (Між.) «ватру низу викладали рініками, а на верх давали кірпіч; його клали плазом і зверху обмазували глиною». У с. Тур'є (Стар.) у тому разі, коли черинь споруджували з цегли, до глиняного розчину, на якому вкладали цеглу, додавали, сіль. Місцями застосовували й вогнетривку цеглу: «На подку робили дно. На подок насипали 30 см землі і давали шамотку. На то йшло 24 цегли» (с. Саджава Бог.).

Влаштувавши опічок та змонтувавши на ньому черинь, приступали до спорудження самої печі (власне топкової камери). Вона представляла собою квадратний чи децю видовжений у плані куб з внутрішньою порожниною — опалювальною камерою («склепіне», «склепліне», «склепліня», «склепіння», «склепіні», «склеп», «піднебіння», «піднеб'я», «піднебіне», «піднебені», «піднебеня», «поднебене печи», «небо», «комора», «колиба», «пед», «під», «дупло», «горло печі», «горловина печі»). Описуючи печебудівництво слов'ян, К. Мошинський відзначав, що така піч (у формі «видовженого куба (шестистінка) із внутрішньою ямою») побувала у переважній частині північних слов'ян (східних і західних. — Р. Р.), починаючи від Уралу і закінчу-

ючи в західних Карпатах [25, с. 538]. Відповідно до джерельних матеріалів, печі подібної форми (з пласким верхом, який використовували для спання членів сім'ї) відомі в Україні (Середня Наддніпрянщина) принаймні вже у середині ХVII ст. [9, с. 495].

Як уже зазначалося, давні бойківські печі мали доволі значні розміри. Відповідно до наших обмірних матеріалів, у кінці ХІХ — в першій половині ХХ ст. розміри печей (власне куба печі без припічка і запічка) у плані становили: 1,79 x 1,89 м (с. Либохора Тур.); 1,66 x 1,33 м (с. Витвиця Дол.); 1,59 x 1,72 м (с. Люта Вел.); 1,52 x 1,68 м (с. Мшанець [4, с. 486] Стар.). Водночас висота завжди залишалася доволі стабільною 0,5—0,7 м (55 см: хата 1861 р. зі с. Витвиця Дол.; 68 см: хати середини ХІХ ст. зі с. Мшанець Стар. [4, с. 486], кінця ХІХ ст. зі с. Либохора Тур.; 70 см: хата 1906 р. зі с. Люта Вел.). Це ж торкається й печей з теренів прибойківського Підгір'я. Зокрема їх параметри були такими (ширина/довжина/висота): 1,69 x 1,27 x 0,58 м (с. Подорожне Жид.), 1,5 x 1,6 x 0,5 м (с. Монастирць Жид.), 1,8 x 0,9 x 0,6 м (с. Вістове Кал.), 2,05 x 1,55 x 0,51 м (с. Мислів Кал.), 1,77 x 1,27 x 0,61 м (с. Нигівці Кал.), 1,7 x 1,16 x 0,5 м (с. Гуменів Кал.), 1,4 x 1,68 x 0,6 м (с. Лішня Дрог.), 1,95 x 1,7 x 0,6 м (с. Опака Дрог.), 1,9 x 1,6 x 0,6 м (с. Манява Бог.). Як бачимо, висота печі тут теж доволі стабільна. До речі, висота давньоруських куполастих печей ХІІ—ХІІІ ст. становила 0,4—0,6 м [13, с. 154]⁷, а печей-кам'янок ХІІІ—Х ст. — 0,6—0,65 м [27, с. 94]. Топкової камері надавали напівциліндричної форми. Певною мірою розміри топкової камери (як і всієї печі) залежали від розмірів житлового приміщення (відповідно — й заможності господаря). Її ширина здебільшого коливалась у межах 0,7—0,9 м, довжина — 1—1,2 м (с. Глибока Бог.). Скажімо, у с. Жукотин (Тур.) ширина топкової камери — 75 см, довжина — 1 м [6, с. 66]. Щодо висоти, то вона коливалась у межах 43—45 см («Кобан висотою 43—45 см, бо, як зробити вище, то хліб добре не пече; зверху не випікає»): с. Пилипець (Між.).

⁷ У давньоруському Бересті археологи зафіксували печі у 57-ми спорудах. Найчастіше вони мали розміри 1,2 x 1,4 м, 1,4 x 1,4 м, 1,4 x 1,5 м; і лише найкрупніші — 1,5 x 1,7 м чи 1,8 x 1,8 м. Їхня висота була децю більшою 40 см [26, с. 191].

Процес спорудження топкової камери був доволі трудомістким і надзвичайно відповідальним, адже від дотримання усіх технологічних вимог, правильно підбраного матеріалу тощо залежали кулінарно-технологічні та теплотехнічні можливості цього опалювального пристрою. Під час влаштування склепу використовували різні будівельні матеріали, технології, конструкції опалубки тощо.

Одним із найдавніших можна вважати склепіння, вибите з глини («піч бита з глини») ⁸. Глинобитні печі превалювали на теренах Бойківщини практично до середини ХХ ст. Таку піч, зазвичай, господар споруджував самостійно чи з допомогою сусідів. Для цього використовували спеціальну глину: «Піч вибивали з спеціальної червоної масної глини — «чилиниці»» (с. Пилипець Між.); «Не з кожної глини можна було її [піч] збити, вона мусіла бути мало мокра, клейка, масна, не піщана» (с. Смерекове Вел.) [28, с. 154]. Під час спорудження «битої печі», спершу на опічці (власне на вбитій черені) встановлювали два щити, які разом з пороговою і тильною стінами утворювали своєрідний ящик. Відтак, усередині ящика монтували опалубку на «склеп». З метою протипожежної безпеки, між «склепом» і напільною та пороговою стінами залишали певну відстань (приблизно 30 см: с. Саджава Бог.), яку в процесі вбивання печі заповнювали глиною. Шар глини над склепом сягав 15—30 см (15 см: с. Глибока Бог., 25—30 см: с. Жукотин Тур.: «[Глину вбивали], поки покриє круглячки і над ними ще буде 15 сантиметрів глини. Як менше глини то зверху буде дуже горячо (на печі. — Р. Р.)» (с. Глибока); «Понад вмурованим клецом роблять знову з глини платформу, але вже вищу, як першу, на 25—30 см» (с. Жукотин) [6, с. 66].

При вбиванні глинобитного склепіння бойки застосовували декілька різних способів виготовлення опалубки. Шаблоном для пічного отвору часто була колода, децю протесана у нижній частині («ковбиця», «ковбанка», «клец», «колода», «ковбок», «ковбан», «котюх», «ковтюх», «кобан». «ковбок», «кімак» «клумак») ⁹. Скажімо, як відзначав

⁸ З 57-ми печей, зафіксованих у житлах XII—XIV ст. давньоруського Берестя, найбільше було глиняних (39 випадків) [26, с. 189].

⁹ Описуючи традиційну культуру слов'ян, К. Мошинський відзначав використання такої опалубки, як ха-

І. Симоненко, «у деяких гірських селах, наприклад у Нижньому Студеному (Між.), замість дерев'яного каркаса кладуть круглий, товстий, стесаний з одного боку чурбак, який обкладають глиною, щільно її утрамбовуючи. Коли глина добре утрамбована і зовні печі надано потрібну форму, чурбак або витягують, або підпалюють і він поступово вигорає. Глина випалюється до червоного і одержує хорошу твердість. Така піч може стояти сотні років» [29, с. 74]. Наші польові матеріали та літературні джерела засвідчують, що у Бойківському краї такий спосіб спорудження топкової камери доволі широко використовували ще у першій половині ХХ ст. Зокрема, як зазначав мешканець похилого віку (Половкович Ярослав Васидбовича, 1927 р. н.) зі с. Орявчик (Скол.), так робили піч ще у його дитинстві. Докладніше процес вбивання такої печі описав В. Кобільник у с. Жукотин (Ткр.): «По докладнім обиттю глини [ватри], беруть клец о промірі біля 75 см, довгий на 1м. З одної сторони клец гладко стесують і тісно уставляють на убитій глині печі в її середині так, щоби клец лежав у відповіднім віддаленні від задньої й бічної стіни. Так уставлений клец вибивають добре виробленою глиною. Понад вмурованим клецом роблять знову з глини платформу, але вже вищу, як першу, на 25—30 см. Як глина зверху добре уложиться, вигладжують мокрою глиною й приступають до «випалення клеца». Коло чола клеца, від сторони припічка, кладуть огонь, який запалює клец. Клец поволі цілком спалюється на протяжку 4—7 днів. Дим виходить через двері або через вікно в стелі. По випаленню клеца, глина в печі випалюється цілком на цеглу. Спід печі називають «ватра» склепіння «піднебіння». Нутро випаленої печі вигладжують глиною» [6, с. 66]. Подібно споруджували склеп й у с. Буковець (Вол. Зак.): «... Коли був збитий слой (шар) заввишки 60—65 см, у царок клали отесаний «ковтюх» — колоду такої величини і форми, якою мала бути внутрішня місткість печі і отвір до печі. По боках ковтюх засипа-

рактурну рису печебудівництва поліщуків і гуцулів, на відміну від інших місцевостей на просторі усїєї північної слов'янщини: «... Яму (склепіння. — Р. Р.) формують дуже по-різному. На Гуцульщині і на Поліссі, кладуть на вбиту поверхню колоду дерева за величиною ями, вкривають її глиною, а потім колоду поступово випалюють. В інших місцях кладуть в'язку дров чи роблять опалубку з дощок чи плоту» [25, с. 538].

ли глиною, поки не засипали весь царок. Коли зби-та глина підсохла, дошки царку розбирали, а зовнішні стінки печі змащували глиною. Потім сухий ковток зовні підпалювали, розкладаючи біля нього вогонь. Він поступово згорав, а внутрішня частина печі ставала готовою. Ще потрібно було приладити припічок і запічок. Припічок приладнували перед отвором (челюстю) печі по ширині. З двох країв підмуровували стінки, заввишки 40 см, клали на них «мостини» (не товсті розколені кругляки), товсто змащували глиняним розтвором і припічок був готовий... Запічок робили як припічок, але по довжині печі...» [14, с. 269]. Дещо протесана знизу колода була шаблоном для топкової камери й у низці інших населених пунктів: «*Пец били до ватри. Потім клали котюх, вбивали глину, потім, пару днів випалювали*» (с. Розтока Вол.); «*Печ будували... Чотири хлопи місили болото. Робили «комору» (склеп. — Р. Р.): клали велике дерево, глину вбивали довбнями і дерево випалювали*» (с. Люта Вел.); «*Далі робили склеп. Робили навкола опалубку з дерева, клали півкруглек. В опалубці вбивали глину і півкруглек випалювали*» (с. Липа Дол.); «*Піч... Клали ковбанку, набивали глиною, ковбанку випалювали*» (с. Сеничів Дол.); «*Ватру (черінь. — Р. Р.) шарували глинов. Піч вибивали глинов. Ставили опалубку... Потім ковбан ставили, набивали глинов... вибивали мокру глину довбнями. Ковбан випалювали*» (с. Ілемня Рож.); «*Саму піч робили: ставили ковбан, набивали глину і випалювали*» (с. Липовиця Рож.); «*Робили дупло (склеп печі. — Р. Р.): клали півколоду, обліплювали глиною і випалювали*» (с. Яблунька Бог.); «*Як робили піч, клали ковбан (дерев'яну стесану знизу колоду. — Р. Р.), обліплювали мішаною глиною, потім його [ковбан] випалювали — лишався склеп*» (с. Міжгір'я Бог.); «*Давні печі били з глини. Робили горло печі (склеп. — Р. Р.): клали ковбак з дерева, набивали глиною і ковбак випалювали*» (с. Глибока Бог.); «*Піднебні роблять... Протесана здолу колода... вбивають глину і випалюють*» (с. Бугрівка Бог.); «*Поднебне печи (склеп. — Р. Р.) робили. Ставили кімак, навкола нього — вимішану глину... вбивали ковбицею, потім кімак випалювали*» (с. Верхня Рожанка Скол.); «*Закладали колоду, місили глину, поливали водов і били глину довбнями — трам-*

бували. Потім колоду випалювали» (с. Орявчик Скол.); «*Били печі з глини... Небо. Ставили кімак на ватру (черінь. — Р. Р.) і били піч. Потім кімак випалювали*» (с. Ялинкувате Скол.); «*Піч вибивали з глини: клали ковбок, вибивали глинов і ковбок випалювали*» (с. Козева Скол.); «*Піч робили пічники. Ставили на ватру, де піднебня, кімак, обсипали його глинов, товкли довбньов (мочили і товкли. Як то висхло, клав вогонь і випалював тоді піч*» (с. Либохора Скол.); «*Печ били. Клали ковбицю, вбивали глину і випалювали*» (с. Шандровець Тур.); «*Потім клали дерево, яке оббивали глиною. Клали клумак, який вигорав*» (с. Присліп Між.) [18, с. 265]. Інколи для кращого випалювання печі у «ковбані» просвердлювали отвір: «*Піч... Клали ковбан... навкола товкли глину... в ковбані проверчували дюру і випалювали ковбан. Ковбан висотою 43—45 см, бо, як зробити вище, то хліб добре не пече; зверху не випікається*» (с. Пилипець Між.). Місцями для цього використовували спорохнявіле всередині дерево (яке під час випалювання «довго тліло»): «*Робили пец... Потім робили склеплія. На ватру (черінь. — Р. Р.) ставили порохнаву ялицю і зверху вбивали глинов. Зверху (над склепінним — Р. Р.) знов вбивали. Поки ялицю випалили (то вигорало дві неділі), то пец сі випалив*» (с. Боберка Тур.); «*Горло печі (склеп. — Р. Р.)... Брали кавалок порохнявої вербової колоди, нижню площину троха стесували, клали на дно (черінь. — Р. Р.), навкола набивали глинов з соломов (30 см). Як висхло — вербу випалювали*» (с. Саджава Бог.); «*Піч робили глини. Брали колоду гнилого дерева, низ зтесували — робили склепіні. Трамбували глину, випалювали колоду, піч засихала*» (с. Лукавиця Бог.).

Інколи шаблоном для склепу була в'язка дров: «*[Після спорудження опічка] По при обрубі ставлять дошки від дверей на хижу і від північної стіни в напрямі до полудня. Ті дошки запирають пирлами (запорами, підпорами), щоби не рушили ся з місця. Де має бути отвір печи, накладають клецків наокругло, відтак вносять глину, намітують поза підпирані дошки і вбивають її довбнями, щоби уляглася, вирівнюють, а клецки підпалюють, аби цілком вигоріли, через що зробить ся отвір. Дошки стоять кілька днів, відтак їх відіймають, спрятують і піч готова*» (с. Мшанець Стар.) [4, с. 484—

485]. «Горловину (склеп печі. — Р. Р.) робили. Складали по формі [горловини] круглячки, вбивали глиною (вбивали глину молоткоподібним пристроєм, таким, як поліський кльовак. — Р. Р.). Поливали водов і далі били, поки покриє круглячки і над ними — ще буде 15 сантиметрів глини. Як менше глини то зверху буде дуже горячо (на печі. — Р. Р.). Сохне, потім кладут огонь і палят поки круглячки не вигорят. Як вигорят, берут білу глину, лізут в піч і мажут її білою глиною» (с. Глибока Бог.); «Потім по формі печи наклали дрова і вибивали глиною» (с. Вишків Дол.); «Склеп робили — наклали дров і збивали глину довбнема толоков. Як вибили — дрова випаляли» (с. Витвиця Дол.).

Опалубку на топкову камеру могли монтувати й по-іншому. Скажімо, у с. Велика Сушиця (Стар.) «склепіння» споруджували так. У місці склепу на «дно» печі вкладали два горизонтальних бруски, у верхній площині яких попередньо виверчували отвори (на відстані «п'єди» один від одного). Бруси з'єднували двома поперечками. Причому задня поперечка була дещо довшою, що надавало основі склепіння трапецієподібної форми (звуженої допереду). В отвори встановлювали каблучки з досить товстих прутів, причому висота каблучків поступово збільшувалась («на зад пруту давали довші»). Внаслідок цього ззаду склепіння було дещо вищим і ширшим. По цій основі заплітали глиносолом'яні вальки. Зверху ще наклали глиносолом'яних вальків, вбивали, а вертикальні стінки вирівнювали і вигладжували рідкою глиною. З вальків печі споруджували й у с. Стара Ропи (Стар.): «П'єц давній валькований. Склепіння — з вальків. Робили поревесла з соломи і глини. Робили з ліщини дуги, заплітали поревеслами і наклали вальками».

Як шаблон склепу могли монтувати «буштину» («бурштину»): у місці пічного отвору встановлювали «буштеї» («бушелі», «круті») — дві дошки, вирізані півкругло, на яких влаштували суцільний настил з нетовстих дощечок («вкладали рейки»). Таку опалубку інколи використовували при спорудженні глинобитних печей: «На склеп робили бурштину..., а потім вибивали глинов, змішанов з половов» (с. Тисовиця Стар.), «Піч... робили опалубку. [Ставили] два круги з дошки, зверху їх обкладали дошка-

ми... Різали на січкарни або рубали сокиров солому, додавали до глини, місили ногами або коньом. І потім тов глинов вбивали піч. Як висхла глина, передній круг вибивали. Клади огня і випаляли дошки (випаляли піч)» (с. Хитар Скол.), «На склепіння робили бушелі... викладали драницев (тиняками) і потім збивали глину» (с. Лопушанка Тур.), «Як робили піднебіне, перше з досок робили каркас — колибу, вибивали глинов і випаляли» (с. Хмелівка Бог.). Подібну опалубку під час спорудження глиняних «битих печей» монтували й у інших населених пунктах (с. Яблунька Бог., Петранка Рож. тощо).

Місцями не тільки опіччя монтували з каменя, з нього складали й склепіння (переважно це робили у тих місцевостях, де не було придатної для печебудівництва глини). Основою для такого склепіння (кам'яного, цегляного тощо) частіше була «бурштінна»: «Склепіння робили з цегли чи каміні по буштелях (говорили: «Пец треба вибуштувати» (тобто зробити опалубку на склеп. — Р. Р.))» (с. Дністрик Дубовий Тур.). Скажімо, у с. Спас (Стар.) стінки опіччя мурували з каменя на глиняному розчині, а простір всередині засипали «шутром». По цьому набивали глиняну черінь. Відтак у місці пічного отвору встановлювали «буштеї» (дві дошки, вирізані напівкругло; задня була дещо вищою), на них вкладали рейки і по цьому каркасу викладали кам'яне склепіння (усю верхню частину печі теж складали з каменя) [24, с. 194]. З каменя монтували склеп й у с. Верхня Яблунька (Тур.) «На ватрі (черені. — Р. Р.) робили склепіння... ставили каблучки, на них настеляли з дерева... по тому викладали з каменя». У с. Плав'є (Скол.) респонденти зазначають, що з цегли споруджували нові печі, а старі — викладали з каміння: «Старі печі — з каменя. Дно (черінь. — Р. Р.) колись зверху мастили глинов (камінь зверху мастили глинов). На дно ставили «копані» (викопані кореневища — «кривулі». — Р. Р.), по них стелили дощини. Брали «глиніний камінь», бо він легко колесі. Зверху мастили болотом». Подібно й у с. Колочача (Між.): «Піч з кирпича, раніше з каменя. Комин з каміння» [18, с. 262].

До речі, згідно з інвентарними описами, кам'яні та глиняні печі у житлах духовенства, війтів, шляхти та князів, відомі на Бойківщині з XVI—XVIII ст. [30,

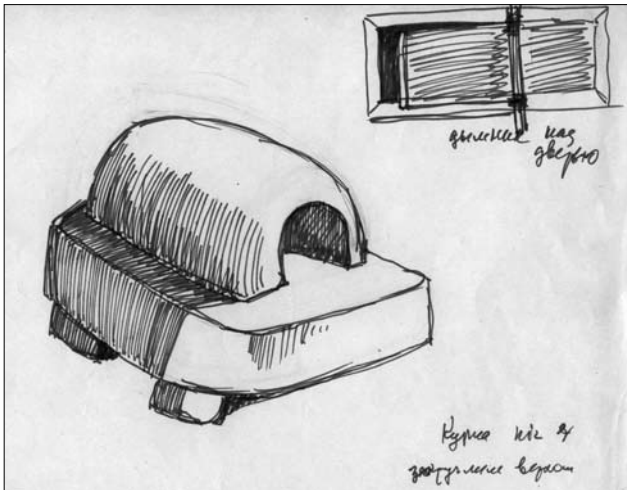
с. 151—152]. Такі ж (глиняні та муровані з каменя) печі фігурують в описах замків середини XVI ст. й на іншій території України [31, с. 255]. У регіоні Карпат та Прикарпаття печі-кам'янки широко побутували вже у VI—VII ст. У тогочасних житлах поселень біля с. Болшів (Галицький р-н) виявлені опалювальні пристрої, низ яких складено з мергельних плит, а верх — з дрібного каміння. Зустрічались тут також печі з каменю піщаника і залізної руди [13, с. 18]. Печі з дрібних каменів пісковика і з залізної руди віднайдені й на поселенні VI—VII ст. біля с. Дем'янів цього ж району [13, с. 18]. Піч, споруджена з гальки, яка розташовувалась у південно-західному куті напівземлянки (IX—X ст.), виявлена археологами і в с. Крилос Галицького р-ну [13, с. 28]. Виявлені подібні печі (з каменів вкладених на глині чи на сухо), а також із гальки й на поселенні X—XI ст. із цього ж с. Крилос [13, с. 51]. Круглі підковоподібні печі складені з каменів на глині відомі й у поселенні XII—XIII ст. з цієї місцевості [13, с. 71].

У міжвоєнний період подекуди у печебудівництві почали використовувати сиру цеглу: «Піч за Польші робили з цегли-сировцю. З глини робили цеглу-сировець і з того мурували. Ставили на дно два «круги» (півкруги. — Р. Р.) з дошки, настеляли [на них] дошки і по тому мурували з цегли» (с. Крушельниця Скол.); «Низ печі (опіччя. — Р. Р.) робили з сирцю. До глини мішали січку соломи (на низ). А саму піч робили з сирцю (з глини без соломи, щоб не згоріло)» (с. Сенічів Дол.); «На склеп казали горло печі, а на верх склепу — піднебіння. Піднебіння робили з сирівки. Вище засипали глинов» (с. Саджава Бог.). «П'єци з сирюї цегли, яку випаблели з глини» у цей період побутували й у с. Таргановичі (Стар.).

Лише у 1930-х рр. для склепіння почали використовувати випалену цеглу: «Тепер будують муровані печі... склепіння й комин до стелі з цегли» (с. Жукотин Тур.) [6, с. 66]. Більшого поширення такі печі набули лише у післявоєнний період кінцею 1940-х—1950-ті рр.: «Нові печі будували з випаленої цегли, низ печі (опіччя. — Р. Р.) також робили з цегли. Як піч роблять з цегли, то від стіни роблять фаєрмур — дають блоки з болота, аби не палило стіну» (с. Плав'є Скол.); «Піч мурували з цегли. То по віні... Здолу (опіччя. — Р. Р.) давали камі-

ні... мурували на болоті, а зверху — з цегли. Ватра... перше (на дно) — пісок, а зверху — цегла» (с. Тухля Скол.); «П'єц... ватра... Склепіння робили по буштелях на них клали дощията, а на то — цеглу» (с. Хашів Тур.). Інформацію про те, що нові печі мурували з випаленої цегли одержуємо й у інших населених пунктах (сс. Козева, Тухля Скол. тощо).

При усті печі влаштовували челюсті («челюсти», «челюсті», «челюста», «чилусті», «чилюсти», «чилюста», «челюста») — своєрідне обрамлення виходу печі (між припічком і внутрішньою частиною), тобто по периметру зовнішнього краю склепіння робили неширокий (приблизно 10 см) бортик дугастої форми. Борттик представляв собою обліплений глиною дерев'яний, металевий («Челюста робили із рафи — колісся воза (металевий обруч. — Р. Р.) і ліпили глинов»: с. Пилипець Між.), кам'яний (чи виготовлений з іншого матеріалу) півобруч (с. Крушельниця Скол.), який обрамлював устя. Челюсті запобігали попаданню прямого вогню поза пічний отвір («вогонь від них відбивався і вертався в піч»: с. Тур'є Стар.), а також покращували ефект нагрівання печі. Як зазначав М. Зубрицький: «Горішні боки коло отвору печі називають «челюсти»; вони чорніють від диму і по кожному паленню змащують їх шматом, вмоченою в розроблену глину» [4, с. 485]. Челюсті здебільшого мали заокруглену форму. Проте зустрічались й інші їх конфігурації: прямокутні (сс. Мшанець Стар., Космач Бог.), п'ятикутні (с. Мислів Кал., Витвиця Дол.); «Челюсти роблять п'ятикутні з цеглин; цеглу кладуть по довжині»: с. Глибока Бог.). Інколи над челюстями печі (власне у верхній їх частині) робили заглиблення — русло для виходу диму [7, с. 167] (піч у хаті кінця XIX ст. зі с. Сілець Дрог.). Висота вхідного отвору у піч (у місці челюстей) на основній території Бойківщини здебільшого коливалась у межах 35—39 см (35 см: піч у хаті 1906 р. у с. Люта (Вел.); 38 см: піч у хаті 1861 р. у с. Витвиця (Дол.); 39 см: піч у хаті кінця XIX ст. у с. Либохора (Тур.)). Щоправда, на прибойківському Підгір'ї, ця величина могла бути й меншою: 25 (с. Сілець Дрог.), 30 (с. Вістова Кал.), 32 (с. Лисятичі Стрий.), 33 см (с. Сілець Дрог.), 34 см (с. Манява Бог.), 35 (с. Гуменів Кал.), 37 (с. Подорожне Жид.), 38 (с. Мислів Кал.) та ін.

Іл. 8. Піч з топковою камерою куполастої форми; с. Либохора Турківського р-ну Львівської обл. (малюнок Т. Кіщук; вперше опублікував В. Сававк)

Ширина пічного вхідного отвору в обмірних нами печах сягала від 41 до 54 см (54 см: с. Сілець Дрог., 51 см: с. Манява Бог., 50: с. Монастирець Жид., 48 см: с. Витвиця Дол., 45: с. Лішня Дрог., 44 см: с. Люта Вел., 41 см: с. Сілець Дрог.).

Функціональні якості топкової камери бойки, як і мешканці деяких інших етнографічних груп (Поділля, Гуцульщини, Полісся тощо [9, с. 521—523]), інколи покращували й іншими засобами, зокрема використовуючи неоднакову висоту склепіння (по довжині). Скажімо, у деяких населених пунктах задню частину склепіння робили децю вищою (с. Спас Стар., Саджава Бог.), а іноді ще й ширшою (с. Велика Сушиця Стар.): «Зад склепу на п'ять сантиметрів робили вище від переду» (с. Саджава). В інших населених пунктах висота склепіння була однаковою, а зазначеного ефекту досягали шляхом підняття на 2—3 см задньої частини «дна» (с. Торгановичі Стар., Хмелівка Бог.): «Спід (дно) ззаду вищий ніж спереду, аби крутило вогонь» (с. Хмелівка). Проте у більшості випадків бойки твердять, що по всій довжині топкової камери як склепіння, так і черинь, мали однакову висоту, мотивуючи це тим, що змінювати висоту склепіння не було потреби, оскільки нормальний розподіл вогню у печі забезпечували челюсті.

Завершуючи нашу розвідку, необхідно відзначити, що на Бойківщині відомі окремі випадки, у яких зовнішні обриси печі (топкової камери) мали не кубічну а іншу конфігурацію. Зокрема у свій час Т. Кіщук зафіксувала у с. Либохора (Тур.) піч, яка зо-

вні мала напівциліндричну (куполасту) форму [17, с. 1283] (іл. 8). Не випадковість цього явища, засвідчують матеріали К. Мошинського, відповідно до яких, печі, напівциліндричної форми у кінці ХІХ — на початку ХХ ст., як реліктове явище, траплялися також в окремих південних околицях Середнього Полісся [25, с. 539]. М. Глушко припускає, що такими були «круглі печі», які згадав Марко Грушевський на Чигиринщині [32, с. 537; 33, с. 134]. Надвірні літні печі подібної конфігурації (напівциліндричні чи овальні куполасті) ще у середині ХХ ст. побутували в Закарпатській області [34, с. 16] (до речі, їх там можна побачити й у наш час¹⁰), а також у південних областях України (Кіровоградщина) [34, с. 16]. Такі печі споруджували у дворі, поза межами жител. Подібні споруди описав І. Симоненко у долинах Закарпаття. Їхньою основою була вклада на землю дерев'яна рама з колод (різної товщини), яку встеляли дошками. На дошки накладали шар каміння і глини завтовшки 20—30 см. По цьому з глини споруджували «шароподібний або овальний» склеп печі. Опалубку для склепу монтували встановлюючи дуги з пруття лози, які переплітали плотом та обмащували глиною. В одному випадку вчений зафіксував інформацію, що, як опалубку, давали «куль соломи», який обмащували глиною: «В одному випадку, замість дерев'яного каркаса був покладений мішок, набитий соломою. Остання після набивки глини була спалена» [29, с. 74; 34, с. 16]. Цікава інформація про спорудження глинобитної літньої печі ми записали у с. Крайниково (Хуст.): «Ставили раму: чотири камені [які виступали над поверхнею ґрунту на] 30—40—50 см, на них — чотири бруси і прогончини (перекладини. — Р. Р.). На раму клали пліт з ліщини і з двох боків (знизу і зверху) його промащували глиною по 10—15 см [завтовшки]. Небо робили: брали тички з ліщини, робили 6—7 дуг і обплітали їх так, як тин — получалось кружало. Потім вимішали глину і обмастили знизу і зверху. Потім накладали невеликий огонь, він горів постійно дві доби — і глина випалювалася». І. Симоненко вважав конструктивні особливості таких печей (напівциліндричних чи куполастих) дуже архаїчними [34, с. 16]. Заразом дослідник відзна-

¹⁰ У 2012 р. під час наукової експедиції ми обстежили такі печі у с. Крайниково, Березове Хустського р-ну Закарпатської обл. [9, с. 495].

чав, що конструкція хатньої печі (у Закарпатті. — Р. Р.) мало чим відрізняється від надвірної (лише «куполу склепу печі надають форму квадрата чи прямокутника, накладаючи у відповідні місця глини») [34, с. 17]. В описаних випадках, безперечно, спостерігаємо дві фази формування традиційної варистої печі українців. Адже така піч (кубічної форми) у процесі спорудження проходить два етапи. На першому — по дерев'яному каркасі з глини, каменю чи цегли споруджують саме склепіння, яке має продовговату коритоподібну форму (здебільшого напівциліндричну, а на Поділлі часом — дещо куполасту¹¹). На завершальному етапі на склепіння зверху накладають глини (чи іншого), зовнішні боки вирівнюють, надаючи їм форми вертикальних стінок, а верхню площину вигладжують у формі рівної горизонтальної площини [1, с. 236; 34, с. 16—17]. Це підтверджують матеріали зі згаданого уже с. Крайниково (Хустського р-ну). Як відзначив респондент похилого віку, колись подібним способом (як і літню надвірну піч) влаштували опалювальний пристрій у хаті: «Потім, як вже випалили небо, в закутні відгороджували тином (тобто, з двох боків обгороджували місце на піч. — Р. Р.), і туди набивали глину. На верх [печі] клали прогончини, на них лісу і знов мастили з усіх боків глиною... Потім знов палили...»¹².

Висновки. Отже у житлах бойків основним опалювальним пристроєм була так звана вариста піч, яку використовували для випікання хлібних виробів та варення страв. Як і скрізь в Україні, піч розташовували біля входу, в куті, між тильною і сінешньою стінами хати. Пічний отвір повертали у бік довгої фасадної стіни. Водночас на південно-західних окраїнах Бойківщини та на бойківсько-лемківському пограниччі траплялись печі лемківського типу: з челюстями, повернутими у бік причілка хати.

Топкова камера — основна робоча частина печі розташовувалася на піднятій над долівкою чотирикутній платформі — опіччі. Опіччя завершувалося

вбитим із глини (чи спорудженим з інших матеріалів) черенем — головною робочою поверхнею. Перед пічним отвором влаштували припічок, а збоку від склепіння — запічок. При напівкурному опаленні над устям печі монтували комин-димозбірник, обладнаний стіновим або стелевим каналом-димоволоком, крізь які дим виходив за межі житлового приміщення. Коли ж хата опалювалась по-білому, у сінях чи на горіщі споруджували комин-вивід через який дим попадав понад дах за межі будівлі.

На території Бойківщини побутувало декілька варіантів влаштування опіччя, відмінних у конструктивному відношенні, застосуванні будівельних матеріалів, технології будівництва. Висота опіччя (до верху черені) коливалась у межах 60—90 см. Опічки могли бути дерев'яними (зрубної чи каркасної конструкції) або монолітними (глинобитними, мурованими з каменя, цегли-сирцю та ін.). Респонденти старших вікових груп давнішим вважають дерев'яні опічки. Зрубні опічки широко побутували на західній Бойківщині. Рідше траплялись на сході, переважно на бойківсько-покутському та бойківсько-гуцульському пограниччях. Такі опічки могли бути порожнистими усередині (підпіччя використовували для господарських потреб) або заповнені землею, камінням тощо.

Широке розповсюдження в оселях бойків мали також дерев'яні опічки іншої конструкції, які можна означити як каркасні. У такому разі у зовнішньому куті майбутньої печі у землю вкопували дерев'яний стовпчик чи камінь (інколи їх могло бути 3—4), на який опирали дві перекладки — несучу основу печі. На перекладки настеляли дерев'яну стелю, а на їхні консольні випуски укладали дошки припічка і запічка.

Особливістю дерев'яних опічків було те, що на припічки давали товсті (5—6 см) дошки чи пластики (10—12 см), закріплені стаціонарно попри стінки печі на консольних випусках опіччя (які не становили в конструктивному сенсі єдиного цілого з черінню).

Монолітні опічки у давніших печах вибивали з глини. На теренах Карпат їх почали споруджувати з кінця XIX ст. Місцями під час спорудження монолітного опіччя використовували каміння, а після Першої світової війни зрідка почали використовувати сирі цеглу.

¹¹ На півдні Поділля (сс. Гринчук, Рогізна та ін. Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.) зустрічався так званий «склеп бочечкою» (тобто посередині склепіння було вищим і ширшим, ніж по краях) [9, с. 495].

¹² Записано 07.06.2012 р. у с. Крайниково Хустського р-ну Закарпатської обл. від Якова Юрія Васильовича, 1928 р. н.

Як монолітні, так і дерев'яні опічки завершувались черінню — основною робочою поверхнею печі (на якій розкладали вогнище). У монолітних опічках функцію черені відігравала верхня їх частина, у дерев'яних — товщина (змонтована з глини, зчаста з додатком каміння, битих черепків, скла тощо) черені коливалась у межах 15—30 см.

На черені встановлювали топкову камеру, яку вибивали з глини, використовуючи різні опалубки (обтесану колоду, в'язку дров тощо). Місцями, як і опічка, її монтували з каменя (переважно це робили у тих місцевостях, де не було придатної для печебудівництва глини). У міжвоєнний період у печебудівництві почали використовувати сиру цеглу, а в 1930-х рр. — цеглу випалену. Більшого поширення такі печі набули лише у післявоєнний період, кінець 1940—1950-ті роки.

- Сілецький Р. Проблема типології опалювальних пристроїв стародавнього житла в Україні (конструктивно-функціональні особливості печі). *Записки НТШ*. Львів: НТШ, 2001. Т. ССХІІ. С. 230—247.
- Макарчук С. *Історико-етнографічні райони України: навч. посіб.* Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2012. 352 с.
- Глушко М. Підгір'я — окрема етнографічна одиниця України? *Вісник Львівського університету: Серія історична*. Львів, 2013. Вип. 48. С. 299—318.
- Зубрицький М. Селянські будинки в Мшанци, Старосамбірського повіта. *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали у трьох томах*. Львів: Літопис, 2013. Т. I. С. 477—493.
- Зубрицький М. Село Кіндратів (Турецького пов.). *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали у трьох томах*. Львів: Літопис, 2013. Т. I. С. 95—116.
- Кобільник В. Матеріальна культура села Жукотина, Турчанського повіту. Самбір, 1937. 156 с. (Відбитка з «Літопису Бойківщини». Ч. 7—9).
- Кіщук Т.П. Інтер'єр житла. *Бойківщина: історико-етнографічне дослідження*. Київ: Наукова думка, 1983. С. 166—169.
- Данилюк А. *Народна архітектура Бойківщини. Житлове будівництво*. Львів: Українські технології, 2004. 168 с.
- Радович Р. *Поліське житло: культурно-генетичні витоки та еволюційні процеси*. Львів, 2017. 852 с.
- Бломквист Е.Э. Крестьянские постройки русских, украинцев и белоруссов: (поселения, жилища и хозяйственные строения). *Восточнославянский этнографический сборник: Очерки народной материальной культуры русских, украинцев и белорусов в XIX — начале XX в.* Москва: Изд-во АН СССР, 1956. С. 3—458.
- Сілецький Р. Система опалення народного житла поліщуків (типи опалювальних пристроїв, їх конструктивні особливості, звичаї та повір'я). *Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження*. Львів: ІН НАН України, 1999. Вип. 2. С. 125—140.
- Вовк Хв. Етнографічні особливості українського народу. *Вовк Хв. Студії з української етнографії та антропології*. Київ: Мистецтво, 1995. С. 39—218.
- Раппопорт П.А. Древнерусское жилище. *Археология СССР: САИ*. Ленинград: Наука, 1975. Вып. Е1-32. 178 с.
- Коцан В. Спогади і відомості з верховинського села Буковець Воловецького р-ну Закарпатської області: рукопис записаний і упорядкований у 1960—1968 рр. М.І. Парлагом. *Науковий збірник Закарпатського музею народної архітектури та побуту*. Ужгород: Видавництво олександри Гаркуші, 2018. Вип. 5. С. 240—280.
- Райнфус Р. Матеріали для вивчення матеріальної культури бойків. Пер. з польської Наталі Кляшторської. Львів: Колір ПРО, 2020. 80 с.: іл.
- Архів Музею народної архітектури та побуту у Львові (далі — Архів МНАП у Львові)*. Ф. Матеріали експедицій. Спр. ЗВ-15. 22 арк.
- Сивак В. Загальна характеристика інтер'єру народного житла українців Карпат кінця XIX — першої половини XX ст. (спільні риси, локальна специфіка, динаміка розвитку). *Народознавчі зошити*. 2017. № 6. С. 1281—1306.
- Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів*. Т. 9. Народна житлобудівна культура. Екологія та організація середовища проживання. Голов. ред. Г. Скрипник; НАН України; ІМФЕ ім. М.Т. Рильського. Київ, 2020. 944 с.: іл.
- Falkowski J. *Zachodnie pogranicze Huculszczyzny: Dolinami Prutu, Bystrycy Nadworniańskiej, Bystrycy Soliŧwińskiej i Łomnicy*. Lwów, 1937. 170 s. (Pracy etnograficzne. Wydawnictwo Towarzystwa ludoznawczego we Lwowie. Pod red. A. Fiszera. № 3).
- Архів МНАП у Львові*. Ф. Матеріали експедицій. Спр. ЗВ-57. 15 арк.
- Архів МНАП у Львові*. Ф. Матеріали експедицій. Спр. ЗВ-93. 18 арк.
- Франко І. Моя вітцівська хата. *Франко І. Зібрання творів: у 50 т.* Київ: Наукова думка, 1985. Т. 39. С. 243—244.
- Сополига М. *Народна архітектура українців Словаччини*. Свидник, 2016. 351 с.
- Радович Р. *Народна архітектура Старосамбірщини XIX — першої половини XX ст. (хитлово-господарський комплекс)*. Київ: Видавець Олег Філюк, 2015. 352 с.
- Moszyński K. *Kultura ludowa słowian*. Kraków, 1929. Cz. 1: Kultura materialna. 710 s.

26. Лысенко П.Ф. *Берестье*. Минск: Наука и техника, 1985. 399 с.
27. Михайлина Л.П. *Слов'яни VIII—X ст. між Дніпром і Карпатами*. Київ: Інститут археології НАН України, 2007. 300 с.
28. Гайова Є. Особливості відродження матеріальної культури Великоберезнянщини в експозиції «Карпати» Національного музею народної архітектури та побуту України. *Науковий збірник Закарпатського музею народної архітектури та побуту*. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2019. Вип. 6. С. 147—165.
29. Симоненко И.Ф. Быт населения Закарпатской области. *Советская этнография*. 1948. № 1. С. 69—74
30. Гошко Ю.Г. *Населення Українських Карпат XV—XVIII ст. Заселення. Міграції. Побут*. Київ: Наукова думка, 1976. 204 с.
31. Приходько Н.П. Некоторые вопросы истории жилища на Украине. *Древнее жилище народов Восточной Европы*. Москва: Наука, 1975. С. 245—275.
32. Глушко М. Молодісне дослідження Марка Грушевського. *Народознавчі зошити*. 2017. № 3. С. 531—540.
33. Грушевський М. З життя селян на Чигиринщині. Прим. М. Кучеренка. *Пам'ятки України: історія і культура*. 2002. № 2. С. 127—135.
34. Симоненко И.Ф. Материалы к истории духовой печи на территории Украины. *Краткие сообщения Института этнографии Академии наук СССР*. Москва, 1949. Вып. 8. С. 10—18.
- Blomkvist E.E. (1956). Peasant buildings of Russians, Ukrainians and Belorussians: (settlements, dwellings and economic structures) In *East Slavic ethnographic collection: Essays on folk material culture of Russians, Ukrainians and Belarussians in the 19 — early 20 centuries* (pp. 3—458). Moscow: Publishing House of the Academy of Sciences of the USSR [in Russian].
- Siletskyi, R. (1999). The heating system of the folk dwelling of the polishchuky (types of heating devices, their design features, customs and beliefs). *Polissia of Ukraine: materials of historical and ethnographic research*. Vol. 2, pp. 125—140 [in Ukrainian].
- Vovk, Hv. (1995). Ethnographic features of the Ukrainian people. In Vovk, Hv. *Studies on Ukrainian ethnography and anthropology* (pp. 39—218). Kiev: Art [in Ukrainian].
- Rappoport, P.A. (1975). Old Russian dwelling. *Archeology of the USSR: AIS*. (Issue E 1—32.). Leningrad: Science [in Russian].
- Kotsan, V. (2018). Memories and information from the Verkhovyna village of Bukovets, Volovets district, Transcarpathian region: manuscript written and edited in 1960—1968 by M.I. Parlag. *Scientific collection of the Transcarpathian Museum of Folk Architecture and Life*. Issue 5, pp. 240—280 [in Ukrainian].
- Rainfus, R. (2020). Materials for the study of Boikos` material culture [in Ukrainian]. *Archive of the Museum of Folk Architecture and Life in Lviv (hereinafter - Archive NMFALL)*. F. Materials of expeditions, ref. 3B -15, 22 sheets [in Ukrainian].
- Syvak, V. (2017). General characteristics of the interior of the national dwelling of the Carpathian Ukrainians of the end of the 19th - the first half of the 20th century (common features, local specificity, dynamics of development). *The Ethnology Notebooks*. No. 6. pp. 1281—1306 [in Ukrainian].
- Ethnographic image of modern Ukraine. Corpus of expeditionary folklore and ethnographic materials*. (2020). Т. 9. People's housing culture. Ecology and organization of habitat [in Ukrainian].
- Falkowski, J. (1937). Zachodnie pogranicze Huculszczyzny: Dolinami Prutu, Bystrycy Nadwornianskiej, Bystrycy Soljtwinskiej i Lomnicy [in Polish]. *Archive NMFALL*. F. Materials of expeditions, ref. 3B -57, 15 sheets [in Ukrainian].
- Archive NMFALL*. F. Materials of expeditions, ref. 3B -93, 18 sheets [in Ukrainian].
- Franko, I. (1985) My paternal house. *Franko I. Collected works: in 50 volumes*. Volume 39, pp. 243—244 [in Ukrainian].
- Sopolyha, M. (2016). *Folk architecture of Ukrainians in Slovakia* [in Ukrainian].
- Radovych, R. (2015). *National architecture Staryi Sambir district in the nineteenth — first half of the twentieth century (housing and economic complex)* [in Ukrainian].
- Moszynski, K. (1929). *Kultura ludowa slowian*. Cz. 1: *Kultura materjalna* [in Polish].
- Lysenko, P. F. (1985). *Berestie* [in Russian].

REFERENCES

Siletskyi, R. (2001). The problem of typology of heating devices of ancient dwellings in Ukraine (constructive and functional features of the furnace). *Notes of NTSH* (pp. 230—247) [in Ukrainian].

Makarchuk, S. (2012). Historical and ethnographic regions of Ukraine: teaching. manual [in Ukrainian].

Hlushko, M. (2013) Pidhiria — a separate ethnographic unit of Ukraine? *Bulletin of Lviv University: Historical series*. (Issue 48, pp. 299—318) [in Ukrainian].

Zubrytskyi, M. (2013). Peasant houses in Mshanets, Starosambir district. In *Zubrytskyi M. Collected works and materials in three volumes*. (Vol. I, pp. 477—493) [in Ukrainian].

Zubrytskyi, M. (2013). The village of Kindrativ (Turka district) In *Zubrytskyi M. Collected works and materials in three volumes*. (Vol. I, pp. 95—116) [in Ukrainian]

Kobilnyk, V. (1936). Material culture of the village of Zhukotyina, Turchan district. (*Excerpt from "Chronicles of Boikivshchyna"*, Ch. 7—9) [in Ukrainian].

Kishchuk, T.P. (1983). Interior of a dwelling. *Boikivshchyna: historical and ethnographic research* [in Ukrainian].

Danyliuk, A. (2004). *Folk architecture of Boikivshchyna. Housing* [in Ukrainian].

Radovych, R. (2017). *Polissya dweling: cultural and genetic origins and evolutionary processes*. Lviv [in Ukrainian].

- Mykhailyna, L.P. (2007). *Slavs of the VIII–X centuries between the Dnieper and the Carpathians* [in Ukrainian].
- Haiova, E. (2019). Peculiarities of the revival of the material culture of Velykyi Bereznyi district in the «Carpathian» exposition of the National Museum of Folk Architecture and Life of Ukraine. *Scientific collection of the Transcarpathian Museum of Folk Architecture and Life*. Issue 6, pp. 147–165 [in Ukrainian].
- Simonenko, I. F. (1948). Life of the population of Zakarpattia region. *Soviet ethnography*. No. 1, pp. 69–74 [in Russian].
- Hoshko, Y.G. (1976). *The population of the Ukrainian Carpathians of the 15th-18th centuries. Settlement. Migration Everyday life*. Kiev: Scientific Opinion [in Ukrainian].
- Prykhodko, N.P. (1975). Some issues of the history of housing in Ukraine. *The ancient dwelling of the peoples of Eastern Europe*, pp. 245–275 [in Russian].
- Hlushko, M. (2017). Little-known study of Marko Hrushevskyi. *The Ethnology Notebooks*. No. 3, pp. 531–540 [in Ukrainian].
- Hrushevskyi, M. (2002). From the life of peasants in the Chyhyryn region. *Sights of Ukraine: history and culture*. No. 2, pp. 127–135 [in Ukrainian].
- Symonenko, I.F. (1949). Materials for the history of the oven in the territory of Ukraine. *Brief reports of the Institute of Ethnography of the Academy of Sciences of the USSR*. Vol. 8, pp. 10–18 [in Russian].